

OSMANLI YAZMA ESERLERİNDE MURASSA (MÜCEVHERLİ) KİTAP KAPLARI*

JEWELLED BOOK COVERS (MURASSA) ON OTTOMAN MANUSCRIPT

Ayşe Tanrıver Celasin**

Öz

Sayfalar halinde hazırlanan yazma eserleri bir araya toplayıp muhafaza eden kılıflara kitap kabı ya da kitap cildi denir. Sayfaların yıpranmasını önleyen kitap kabı, “alt kapak”, “üst kapak”, bu iki kapağı birbirine bağlayan “sırt”, alt kapağa bağlı olan, kitabın ağız kısmını örten ve ayıraç görevi yapan “mikleb”, miklebi alt kapağa bağlayan ve rahatça hareket etmesini sağlayan “sertab” kısımlarından oluşmaktadır. XVI. yüzyılda Osmanlı devletinin ekonomik durumunun gelişmesi ve sanata yapılan yatırımların artması ile mücellitler kitap kaplarında mücevher ve kıymetli taşlar kullanmaya başlamışlardır. Kitap kaplarında mücevher kullanımının erken dönem örnekleri, IX. ve X. yüzyıllarda Roma medeniyetinde karşımıza çıkmaktadır. Roma dönemi murassa kitap kaplarında insan figürlü tasvirler bulunurken Osmanlı döneminde hazırlananlarda ise bitkisel kaynaklı motifler tercih edilmiştir.

Mücevherli kitap kapları, mücellit ve kuyumcuların ortak çalışmasının ürünüdür ve genellikle Kur’an-ı Kerim kaplarında karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulamalarda inci, zümrüt, yakut, firuze gibi taşlar kullanılmıştır. Devletin ekonomik durumunun bozulmaya başlaması ile doğru orantılı olarak XVII. yüzyıldan sonra murassa kitap kaplarının artık tercih edilmediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kitap Kabı, Murassa, Mücevher.

Abstract

Book covers or volumes are the covers that bring handwritten manuscripts in pages together for purposes of preservation. The cover involves the “lower cover”, “upper cover”, the “spine” that connects both covers, the “bookmark” connected to the lower cover and that covers the front part of the book and “sertab” that connects the bookmark to the lower cover and makes the bookmark move easily. Bookbinders started using jewels and other valuable stone on their book covers as a result of the boosting status of the economy and increasing interest and demand in 16th century in Ottoman Empire. Early samples of book covers with jewels on them come from 9th and 10th century Roman Civilization. Roman era jeweled book covers involve human figure descriptions while Ottoman book covers involve plant-derived figures.

Jeweled book covers are the shared works of bookbinders and jewelers and we generally find them on Koran covers. Pearl, emerald, ruby and turquoise were commonly used in the decorations. The jeweled book covers lost their popularity as of 17th century in parallel with the declining economic status of the country.

Keywords: Ottoman, Book Cover, Jeweled Book Cover, Jewel.

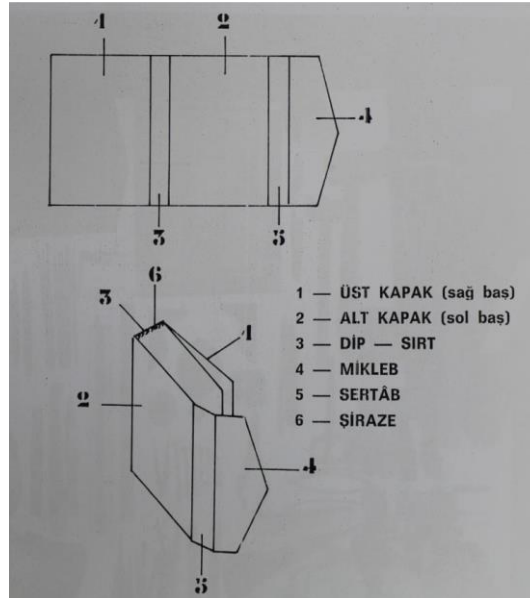

Araştırma Makalesi // Başvuru tarihi: 15.03.2019 - Kabul tarihi: 01.07.2019.

* Öğr. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, aysecelasin@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9189-8001>.

1.Giriş

Arapça deri anlamına gelen cilt, kitabın yapraklarını dağılmadan ve sırası bozulmadan bir arada tutabilmek için yapılan koruyucu kaba verilen isimdir. İslâm sanatına ait en eski kitap kabı örnekleri Mısır ve Tunus'ta bulunmuş olup, Tolunoğulları (868- 905) dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Selçuklu, Memluk, İlhanlı, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı dönemi kitap kapları arasında kullanılan malzeme, teknik ve desen anlayışı açısından büyük benzerlikler tespit edilmiştir (Aritan, 1993:552). Bir kitap kabı; üst kapak, alt kapak, sırt, mikleb, sertab gibi kısımlardan oluşur. Mikleb; sertab ile alt kapağa bağlanmış olan, ucu üçgen ve ayrıç görevi yapan parçanın adıdır. Sertab ise miklebi alt kapağa bağlayan ve ona hareket imkânı sağlayan kısımdır (Özdeniz, 1981:16) (Görsel 1). Kitap kaplarında malzeme olarak en çok sahtiyan adı verilen keçi derisi ve meşin adı verilen koyun derisi kullanılmıştır (Çiğ, 1952:112; Özdeniz, 1981:20). Bunlara ilave olarak kumaş, ebrulu kâğıt ve mücevherlerin kullanıldığı da görülmüştür. Mücevher kullanılmış kitap kaplarına murassa cilt ya da murassa kitap kabı denilmektedir.

Görsel 1. Klasik Osmanlı Cildinin Kısımları, (Özdeniz, 1981:16).

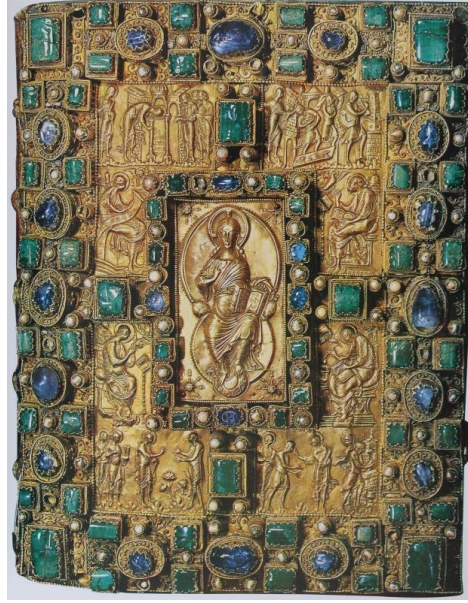
Murassa; İnci, yakut, elmas gibi kıymetli taşlarla yapılan süsleme işleminin adıdır (Ayverdi, 2003: 2146) ve yalnızca kitap kaplarına değil başka pek çok kullanım eşyası üzerine de

uygulanmıştır. Sorguç, zülüflük, gerdanlık, iğne (broş) küpe, bilezik, saat, köstek, kemer tokaları, kılıç, hançer, gürz, tüfek, matara, kâse, şerbetlik, sandık, şamdan, gülabdan, yazı takımı, yelpaze, ayna, Kâbe anahtarları, taht, kaftan, zırh, at koşum takımı mücevher kullanılan objeler arasındadır (İrepoğlu, 2000:105).

Osmanlılarda kuyumculuk sanatının Edirne sarayına dayandığı bilinmektedir. Yıldırım Bâyezid'in (1389-1403) av törenlerinde, av köpeklerine ipekli örtüler örtüldüğü ve parslara mücevherli tasmalar takıldığı kayıt edilmiştir (Bilgi ve Zanbak, 2015:11; Hammer, 1966:35). İstanbul'un fethinden sonra gelişme gösteren kuyumculuk sanatı, en büyük atılımını şehzadelik yıllarında kuyumculuk eğitimi almış olan Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde yapmıştır (Bilgi ve Zanbak, 2015:15).

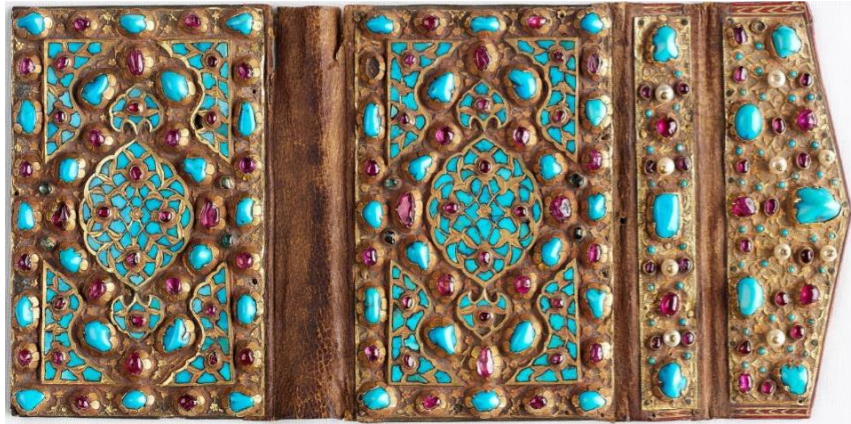
Saray Hazinesi, kütüphane ve deposunda bulunan murassa kitap kabı ve sancak Kur'an muhafazası sayısının kırktan fazla olduğu bilinmektedir (Çağman, 1984:54). Kitap kaplarından birkaç istisna dışına tamamı Kur'an-ı Kerimlere aittir. Bu istisnalardan biri, XVI. yüzyıla tarihlenen, kabı incilerle süslü *Bâbü'r Divanı*, (Bilirgen, 1991:385), bir diğeri ise *III. Murad Dîvanı*'dır (Çağman, 1984:54). Ehl-i Hıref kayıtlarına göre, XVI. yüzyılda saray bünyesinde toplam 110 kuyumcu çalışmaktaydı. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde (Danışman, 1969, C. II:265-266) kaydettiği gibi Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın şehzadelik yıllarında kuyumculuk sanatını öğrenmeleri (Yaman, 2008:58), bu sanatın saray içinde ne kadar etkin olduğunu göstermektedir.

İlk örnekleri V. yüzyıla dayanan murassa kitap kaplarının en gösterişlileri, VIII-IX. yüzyıllarda Avrupa'da hazırlanmış İncillerde karşımıza çıkmaktadır (Çağman, 1984:53). 870 tarihli Roma dönemine ait bugün Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan bir İncil (Walter I. ve Wolf N., 2014:99), kullanılan taşların cinsleri ve kuyumculuk teknikleri açısından Osmanlı dönemi murassa kitap kapları ile benzeşmektedir. Ancak İncil kaplarında bulunan insan ve melek figürlerini Osmanlı kitap kaplarında görmemekteyiz.

Görsel 2. Murassa İncil, 870, Roma İmparatorluğu Dönemi, Bavyera Eyalet Kütüphanesi, Clm 14000 (Walter ve Wolf, 2014:99).

Topkapı Sarayı'nda bulunan murassa kitap kaplarında, Geç Timurlu ve Safevî, Klasik Osmanlı ve Avrupa etkili Geç Osmanlı olmak üzere üç üslup göze çarpmaktadır (Bilirgen, 1991:386). Geç Timurlu ve Safevî etkisi taşıyan murassa kitap kaplarında firuze taşının bol miktarda kullanıldığı ve ajur tekniği ile boşaltılan kısımların firuzekâri (firuze işi) ile doldurulduğu görülmüştür (Bilirgen, 1991:386; Bilirgen, 2001:156). TSMK H. 2/2129, H. 2/2898, H. 2/2136, H. 2/2901 numaralı eserler bu kapsamda değerlendirilebilir (Görsel 3).

Görsel 3. Murassa Kitap Kabı, TSMK. H. 2/2129, Safevî Etkili (TSMK).

Murassa kitap kaplarında Osmanlı klasik üslûbunun oluşmasında Mehmed B. İmad isimli ustanın katkısı büyük olmuştur. Ehl-i Hıref defterlerinde adı geçen Mehmet ustanın Osmanlı saray kuyumculuğunda özel bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Bu ustanın saray hazinesinde imzalı üç eseri bulunmaktadır. Bunlardan birisi H. 2/2107 numaraya kayıtlı ve tek Kur'an dışı murassa cilde sahip olan *III. Murad Dîvânı*'dır (Görsel 4).

Görsel 4. Murassa Kitap Kabı, TSMK H. 2/2107, *III. Murad Divanı*, 1588, (TSMK).

Diğer ikisi H. 2/2120 numaraya kayıtlı Hırka-i Saadet sandığı ve H. 2/ 2273 numaraya kayıtlı Kâbe kilidi ve anahtarıdır (Çağman, 1984:58-61). Osmanlı saray kuyumculuğunun en parlak dönemini yaşadığı, yüzü aşkın kuyumcunun çalıştığı bu dönemden günümüze imzasız olmasına rağmen saray hazinesinde Mehmed ustanın teknik ve üslubunda yapılmış pek çok eser ve murassa kitap kabı bulunmaktadır. TSMK H. 2/2121, EH. 207, H. 2/2086 (Görsel 5, 6), envanter numaralarına kayıtlı eserler bu gruba dâhil edilebilir. Mehmet usta, değerli taşları ölçülü kullanmış ve ustalığını, kabartma ve savat tekniklerini incelikle işleyerek göstermiştir (Çağman, 1984:63-67; Tanındı, 2004a:858).

Görsel 5., *Murassa Kitap Kabı*, TSMK H. 2/2086, (Tanındı, 2004b:82-83).

Görsel 6. *Murassa Kitap Kabı Detay*, TSMK H. 2/2086, (Tanındı, 2004b:82-83).

Osmanlı saray kuyumculuğunda klasik dönemden sonra XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendini hissettirmeye başlayan Batı tarzının murassa kitap kaplarına yansımaları, H. 2/2094, H. 2/2097 numaralı eserlerde görülmektedir (Bilirgen, 1991:389).

Kitap kaplarının alt yapı çalışmaları ve kapak içi bezemeleri cild ustaları (mücellid), altın levha üzerine yapılan bezeme ve murassalar ise kuyum ustaları tarafından yapılmıştır. Böylece murassa kitap kaplarının iki farklı sanatkâr ya da usta grubunun kolektif çalışması ile ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

2. Murrassa (mücevherli) Kitap Kabı Zemininde Kullanılan Malzemeler ve Yapım Teknikleri

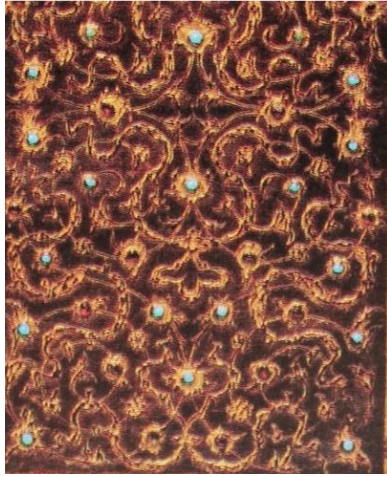
Osmanlı kitap kaplarında murassa zemininde deri, altın plaka ve taş plaka olmak üzere üç farklı malzemenin kullanıldığı görülmüştür. Birincisinde deriye yuvalar açılarak taş yerleştirilir, ikincisinde altın plakaların üzerine bezeme yapılır ve taş yerleştirilir, üçüncüsünde ise değerli taş plaka üzerine açılan yivler içine altın teller ve taş yerleştirilir. Yapım teknikleri ise, mihlama (taş yerleştirme), çalma ve kazıma (hakk), kabartma (repousse), delik-işi (ajur), savatlama (niello) şeklindedir.

2.1. Murrassa (mücevherli) Kitap Kabı Zemininde Kullanılan Malzemeler

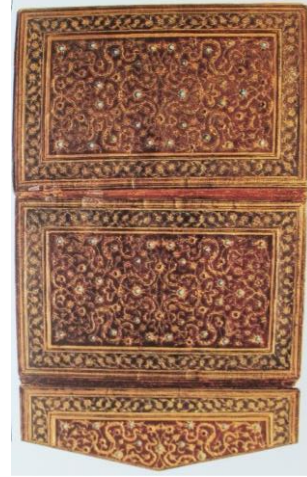
Deri üzerine murassa yapımında, sahtiyan yahut meşin ile hazırlanmış kitap kabının çeşitli yerleri oyulur. Bu oyuklara alttan ve üstten tırnaklı altın yuvalar yerleştirilir. Bu yuvaların deri altında kalan tırnakları kapatılarak yuva deriye sabitlenmiş olur. Altın yuvalara firuze, yakut,

inci gibi değerli taşlar yerleştirilir ve üstteki tırnaklar kapatılarak taş yuvaya sabitlenir. TSMK EH. 406 numaraya kayıtlı En'am ve Kehf sûrelerinin kabı buna örnektir (Tanındı, 2004a:858). 1583 tarihli eserin vişne rengi deri kabı üstten ayırma şemse tekniği kullanılarak bezenmiştir. ¼ simetrik desende hatayî grubu motiflerin yanı sıra dolantı bulutlar ahenkli bir şekilde yerleştirilmiştir. Hatayî motiflerinin meşime yerlerine (tohum kesesi) firuze ve yakut taşları yerleştirilmiştir (Görsel 7, 8).

Görsel 7. *Murassa Cüz Kabı*, 1583, (Tanındı, 2004a:855)

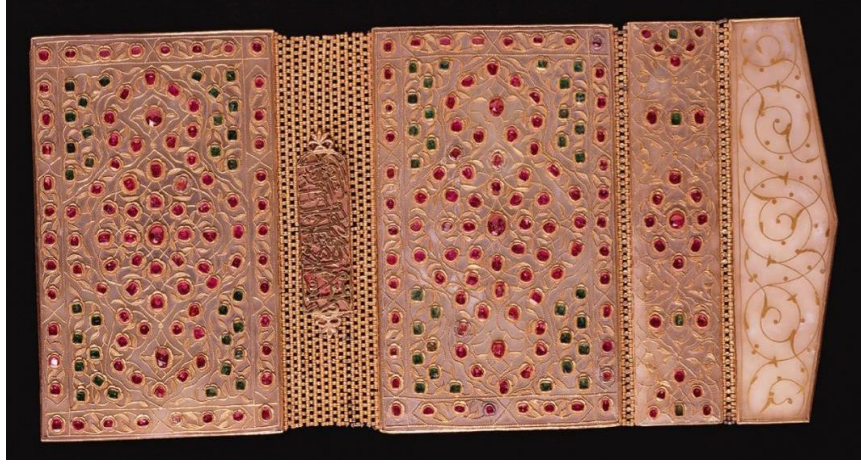

Görsel 8. *Murassa Cüz Kabından Detay*, 1583. Osmanlı Dönemi

Murassa kitap kaplarının zemininde kullanılan malzemelerden bir diğeri altın plakalardır. Deri ile hazırlanmış kitap kabının üzerine tasarıma uygun kesilmiş altın plakalar altın çivilerle perçinlenir. Taşın yerleştirileceği yuva dışarıda hazırlanarak sert lehim ile altın levha üzerine sabitlenir. Taş yuvaya yerleştirilerek yuvanın kenarları taşın üzerine doğru sıvazlanır. Yuvaların etrafına kazıma ve kabartma teknikleri kullanılarak süslemeler yapılır (Görsel 3).

Murassa kitap kaplarının zemininde kullanılan malzemelerden bir başkası değerli taş plaka üzerine murassa yapımıdır. Osmanlı döneminde bu iş için genellikle yeşim taşının tercih edildiği görülmüştür. Bu teknik yalnızca kitap kaplarında değil aynı zamanda matara, topuz, buhurdan gibi pek çok çeşitli eşyalarda da kullanılmıştır. Bu teknikte, plaka şekline getirilen yeşim taşı kitap ebadında kesilir. Plakanın üzerine desene uygun şekilde sivri uçlu kalemler kullanılarak yivler açılır. Bu yivlerin içine altın teller ve taşların oturacağı yuvalar sıkıştırılarak

yerleştirilir. Sonrasında taşlar yuvalara oturtularak yuvanın kenarları taşın üzerine doğru sıvazlanır. Bu şekilde taş yuvaya sabitlenmiş olur (Görsel 9).

Görsel 9. Yeşim Taşı Üzerine Yapılmış Murassa Kitap Kabı Dış Kapak, TSMK H.2/2121, (TSMK).

2.2. Osmanlı Kitap Kaplarında Murassa Yapım Teknikleri

Murassa kitap kabı süslemelerinin en önemli süsleme tekniği, metal üzerine taş yerleştirmedir. Kuyumculukta bu işleme “mıhlama” adı verilir ve bu işlem gelenekte birkaç farklı teknikle yapılmıştır. Bunlardan birisi yalnızca elmas mıhlama için kullanılan ve günümüzde “alaturka mıhlama” adı ile anılan yöntemdir. Elmas, altı düz kesimli olduğundan, ışığı daha fazla yansıtması için taşın oturacağı yuvaya “foya” adı verilen kurşun levhadan ince bir parça yerleştirilir. Böylece elmasın daha fazla parlaması sağlanır (Megep, 2006:17).

Kıymetli taşların mıhlanmasında kullanılan bir başka teknik sıvama tekniğidir. Taşın büyüklüğü ve şekline uygun yuva hazırlanır. Yuva zemine lehimlendikten sonra taş yuvaya oturtulur. Yuva taşa doğru sıvazlanarak sabitleme işlemi yapılır. Bu teknikte genellikle altı düz üstü kaboşon (yuvarlak) kesimli taşlar tercih edilir (Megep, 2006:55), (Görsel 3).

Çalma ve kazıma tekniği, murassa yapımında tercih edilen diğer bir tekniktir. Çalma adı verilen işlem, ucu yuvarlatılmış çelik ya da tunçtan yapılmış kalemlere hafif bir çekiçle vurularak süsleme yapılacak maden üzerine yivler açmak suretiyle yapılır. Kalemin ucu çekicinin darbesiyle metali yanlara doğru iterek kendisine yol açar. Açılan bu yollar yiv olarak adlandırılır. Yivler açılırken metalden parça koparılmaz ve yuvarlak uçlu kalem çekiç darbeleriyle metali iki yana

doğru iter. Bu şekilde düz ya da kavisli çizgiler elde edilir (Görsel 10). Kazıma ya da hakk etme tekniği, metalin keskin uçlu kalemlerle ya da burin adı verilen keskinlerle kazınmasıyla gerçekleştirilir (Erginsoy, 1978:32-33).

Görsel 10. Çalma Kalem Örneği, TSMK, H. 2/2121 İç Kapak Detay, (TSMK).

Murassa kitap kabı süslemelerinde kullanılan diğer teknik kabartma (repousse) tekniğidir. Süsleme yapılacak metal, içten, dıştan ya da hem içten hem dıştan yuvarlak uçlu kalemlerle çekiçlenerek yapılır. Çekiçleme işlemi yapılırken metal, kurşun ya da zift gibi orta sertlikte bir yatak üzerine yerleştirilir. Bu teknikle metal üzerinde ışık- gölge zıtlığını sağlayacak, düz olmayan bir yüzey elde edilir. Kabartma tekniği alçak kabartma ve yüksek kabartma olarak iki şekilde uygulanır. Kitap kabı gibi düz yüzeylerde alçak kabartma tekniği tercih edilir. Bu teknikte metal dıştan çekiçlenerek zemin çöktürülür. Böylece çekiçlenen zemin incelik ve matlaşır. Yukarı itilen kısım kabartmaları oluşturur ve parlak kalır. Eğer kabartmaların yüksek olması isteniyorsa içten çekiçleme işlemi yapılır. İçten yâni eserin ters tarafından çekiçleme işlemi yapılıyorsa zemine hiç dokunulmaz, yalnızca desen istenen yüksekliğe erişinceye kadar kabartılır (Erginsoy, 1978:34), (Görsel 6).

Delik-işi (ajur) tekniği, murassa kitap kaplarında kullanılan süsleme tekniklerindedir. Bu teknik, deri yahut mukavva ile hazırlanmış kitap kabını üzerine tasarıma uygun yerleştirilen metal levhaya (altın, gümüş) kesici ya da delici aletler kullanılarak delikler açılması suretiyle yapılmaktadır. Metal zemin üzerine çizilen desenin bazen zemin bazen de desen kısmı kesilerek çıkartılır. İşlem sonrasında törpü ile düzeltmeler yapılır (Erginsoy, 1978:37), (Görsel 10).

Savatlama olarak bilinen niello, Lâtince siyah anlamındaki nigellus kelimesinden gelmektedir. İslâm dünyasında ise Arapça karartma anlamına gelen sevad kelimesinin, “savat” terimine kaynak olduğu düşünülmektedir (Erginsoy, 1978:43). Murassa kitap kabı süsleme tekniklerinden biri olan bu yöntem; 5 gr. Saf gümüş, 20 gr. Saf bakır, 75 gr. Kurşun ve 250 gr kükürt karışımından elde edilir. Karışım potada eritildikten sonra demir dereceye dökülerek soğutulur. Donan bloklar demir havanda dövüldükten sonra ince elekten geçirilir. Elde edilen pudra halindeki karışım kürdan küreklerle önceden kalemlerle açılmış yivlere dikkatlice doldurulur. Toz savatın döküldüğü metal az harlı alevle tavlınır. Böylece savatın eriyerek yivlerin arasına dolması sağlanır. Soğuma sağlandıktan sonra eğelerle hassas tesviye işlemi yapılır ve savat işlemi tamamlanmış olur (Ayter, 1996:91-92), (Görsel 10).

3. Murassa Kitap Kabı Örnekleri

TSMK H. 2/2129 envanter numarasına kayıtlı murassa Mushaf kabı bezemelerinde, Safevî etkisi dikkat çekmektedir (Görsel 3). Kahverengi deri üzerine perçinlenmiş altın plaka, murassaya zemin oluşturmuştur. Zeminde ve kaboşon kesimli iri taşlarda firuze renginin hâkim olduğu görülmektedir. Bu eser, şemse, salbek ve köşebentleriyle tasarım açısından klasik Osmanlı kitap kaplarının tekrarı niteliğindedir. Alt kapak ve üst kapağı birbirine bağlayan sırt kısmında deri, alt kapağı miklebe bağlayan sertab kısmında ise murassa bezeme mevcuttur. Alt kapağa bağlı olan ve kitap ayırıcı olarak görev yapan miklebe dış kısmına murassa yapılmıştır. Alt kapak ve üst kapakta kaboşon kesimli firuze, yakut, zümrüt taşları altın yuvalara yerleştirilmiştir. Şemse, salbek ve köşebentlerde hatayî grubu motiflerden oluşan 1/4 simetrik desen, altın plaka üzerine ajur (delik-işi) tekniği kullanılarak işlenmiştir. Desenin boşaltılan kısımlarına plaka şeklinde kesilmiş firuze taşı yerleştirilmiştir. Bu kısımlardaki hatayî motiflerinin meşime kısımlarına küçük yakut taşlar renk kontrastı sağlayacak şekilde mihlanmıştır. Şemse, salbek ve köşebentlerin dışında kalan yerlerde kaboşon kesimli iri firuze ve yakut taşları gül resmi murassa tekniği ile yerleştirilmiştir. Zeminde alçak kabartma tekniği uygulanarak hatayî grubu motifleri taşıyan helezonlar işlenmiştir. Üstten vurulan çekiç darbeleriyle zemin çökmüş ve matlaşmış motifler ise yüksekte ve parlak kalmıştır. Süslemesi yapılmış olan altın plaka mücellid tarafından hazırlanmış olan deri zemin üzerine altın çivilerle perçinlenmiştir. Sertab ve mikleb kısmında iri kaboşon kesim firuze taşlara ilave olarak nispeten küçük yakut ve inciler

kullanılmıştır. İnci için yuva hazırlanmamış, altın çivilerle zemine sabitlenmiştir. Altın plaka zemin alçak kabartma tekniği kullanılarak hatayî grubu motifleri taşıyan helezonlar ortaya çıkartılmıştır. Alt kapak ve üst kapaktakinin aksine sertab ve miklepte bulunan hatayî ve penç motiflerinin merkezine küçük firuze taşları yerleştirilmiştir. Bu eser miklepte murassa uygulamasının ender kullanıldığı örneklerden birisidir. Çünkü ayıraç görevi yapan mikleb, kitap içine katlandığında üzerindeki taşlar sayfaları yıpratacağı için fazla tercih edilen bir uygulama olmamıştır.

Osmanlı murassa kitap kaplarının bir başka örneği, TSMK H. 2/ 2121 envanter numarasına kayıtlı Mushaf'tır (Görsel 9). Ebadı 17,8cm x 10,8 cm olan Mushaf'ın (Anadolu Medeniyetleri III, 1983: 230), alt kapak, üst kapak, sertab kısmında plaka yeşim taşı, mikleb ise sedef kullanılmıştır. Eserin sırt kısmındaki esnekliği sağlayabilmek için altın şarnel uygulaması yapılmıştır. Bu eser, TSMK Hazine kayıtlarında üç imzalı eseri bulunan Mehmed B. İmad isimli ustanın üslubuna çok benzemektedir. Plaka şeklinde kesilmiş yeşim taşının üzerine yivler açılarak altın tellerin yerleştirilmesi ve gül resmi murassaların içine kıymetli taşların yerleştirilmesi Mehmed b. İmad'ın üslup özelliklerindedir. Gül resmi murassa; kıymetli taşların, çiçek taç yapraklarını andıran yüksek altın yuvalara yerleştirilmesine denmektedir (İrepoğlu, 2014:253).

Bu eserde, klasik kitap kabı tasarımlarında görülen şemse, salbek, köşebent ve ara suyu bezemeleri renkli kıymetli taşlarla yapılmıştır. Köşebentlerde zümrüt, diğer yerlerde yakut kullanılmıştır. Hatta klasik kitap kaplarında ara suyu deseni olarak sıkça tercih edilen kitabeli zencerek bu eserde, altın tellerle paftalanarak hazırlanmıştır. Miklepte sedef üzerine açılan helezoni yivler üzerine altın sade rûmî motifleri ustalıklı yerleştirilmiştir. Alt kapak ve üst kapakta yalnızca hatayî grubu motifler kullanıldığı halde sertab deseni hem hatayî hem de rumî motifleri kullanılarak oluşturulmuştur. Ayrıca bu motifler üzerine çalma tekniği ile doku verilmiştir. Zeminde görülen yeşim ve sedef plaka, yekpare taş tıraşlanarak mı yoksa toz haline getirildikten sonra bağlayıcılar kullanılarak mı elde edildiği bilinmemektedir. Bu sorulara yanıt bulabilmek için eserler üzerinde çalışmalar yapmak gerekmektedir. Ayrıca altın tellerin ve yuvaların zemine sabitlenmesi için yapıştırıcı mı yoksa sıkıştırma tekniği mi kullanıldı? Bu da yine yanıtlanması gereken sorulardan biridir.

Aynı eserin iç kapak bezemesinde de klasik kitap kabı tasarım düzenine uyulmuştur. Kapak içinde murassa uygulaması sayfaları yıpratacağı için tercih edilmemiş ancak ajur tekniği ile içi boşaltılmış altın plaka kullanımında herhangi bir sakınca görülmemiştir. Kitap kabının şemse kısmında altın plaka üzerine çalma tekniği kullanılarak 1/4 simetrik hatayî grubu motiflerden oluşan bir desen uygulanmıştır. Motiflerin tahrirleri üzerine çok ince bir işçilikle savat yapılarak çift tahrir etkisi yaratılmıştır. Köşebent ve ara suyunda ise savat uygulaması zemine yapılarak şemsedeki desenin zıt görüntüsü elde edilmiştir. Şemse ve köşebentler arasında kalan alanda ajur tekniği ile 1/4 rumîli desen işlenmiştir. Zeminde lapis lazuli renk kâğıt üzerine zer-mürekkep ile sade hatayîli bir desen işlendiği fark edilmektedir. Rumîler, keskin uçlu kalemlerle kesilerek ortaya çıkartılmış ve üzerlerine çalma kalemiyle hurdeleri işlenmiştir. Aynı teknik kullanılarak sertab ve mikleb bezemesi de yapılmıştır (Görsel 11).

Görsel 11. Yeşim Taşı Üzerine Yapılmış Murassa Kitap Kabı İç Kapak, TSMK H.2/2121, (TSMK).

4. Öneriler, Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlı dönemi murassa kitap kapları mücellid ve kuyumcuların ortak çalışması ile üretilmiştir. Murassa kitap kaplarında kullanılan malzeme, metal ve değerli taşlar olmasına rağmen desen anlayışı ve kullanılan renkler açısından deri ciltlerden farkı yoktur. Murassa kitap kaplarında firuze, yakut, zümrüt, elmas gibi değerli taşlar, kitap kabının yalnızca dış kısmına yerleştirilmiştir. Sayfaları yıpratma olasılığından dolayı kapların iç kısmına murassa yapılmamıştır. Safavî etkili murassa kitap kaplarında ilk göze çarpan, zeminde firuzekâri

uygulaması ve kaboşon kesimli iri firuze taşlarının kullanımınıdır. Daha sonraki dönemde, kitap kabı bezemelerinde, plaka yeşim taşı üzerine altın teller ve gül yuvalı kıymetli taşlarla yapılan murassa dikkat çekmektedir.

Osmanlı dönemi murassa kitap kaplarında kullanılan çalma ve kazıma, alçak kabartma, ajur, savatlama gibi tekniklerin takı üretiminde fabrikasyona geçilmesiyle birlikte unutulmaya yüz tuttuğu bilinmektedir. Bu teknikleri uygulayan ustalarla meslek yüksekokulu kuyumculuk bölümü öğrencilerini bir araya getirerek bilgi ve tecrübe akışını sağlayacak projeler hazırlanmalıdır. Bu projeler dâhilinde, geleneksel kuyum tekniklerinin devamlılığı sağlanmalıdır. Döneminde hazırlanmış eserlerin ustalar tarafından incelenmesi ve kullanılan tekniklerin doğru tespiti sağlanmalıdır.

Murassa kitap kaplarıyla ilgili yapılmış yayınlarda, seçme birkaç esere yer verilmiş olup kimilerinin görseli siyah-beyaz fotoğraf şeklindedir. Müze ve kütüphanelerde bulunan murassa kitap kaplarının tamamının katalog bilgileri ve yüksek çözünürlüklü görsellerinin yayınlanması eksikliğin telafisi açısından önemlidir.

Kaynakça

Aritan, A. S., (1993). "Ciltçilik", *DİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, Cilt 7, s.551-557.

Ayter, A. (1996). *Kuyumculukta Meslek Bilgisi ve Mücevherat*, İstanbul: Arset Matbaacılık.

Ayverdi, İ. (2003). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Cilt 2, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bilgi, H. ve Zambak, İ. (2015). *Cevher Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonu'ndan Mineli ve Murassa Eserler*, İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi.

Bilirgen, Emine ve Murat, S. (2002). *Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayun*, İstanbul: Gilan.

Bilirgen, E. (1991). "Osmanlı Saray Hazinesi'ndeki Murassa Kitap Kapları, Cüz Keseleri ve Cilbentler Işığında Osmanlı Saray Kuyumculuğu", *9. Milletlerarası, Türk Sanatı Kongresi*

Bildiriler, 23-27 Eylül 1991, Cilt I, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, s.385-393.

Bilirgen, E. (2001). "Osmanlılarda Altın Eşya Tutkusu", *P Sanat Dergisi*, İstanbul: Portakal Sanat Yayınları, Sayı 20, s.148-169.

Çağman, F. (1984). "Serzgerân Mehmet Usta ve Eserleri", *Kemal Çiğ'a Armağan*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü Yayınları, s.51-88.

Çiğ, K. (1952). "Türk Kitap Kapları", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara: Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Sayı II-III, s.108-123.

Anadolu Medeniyetleri III, Selçuklu - Osmanlı, ed. Ferit Edgü, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Erginsoy, Ü. (1978). *İslam Maden Sanatının Gelişmesi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Evliya Çelebi, (1969). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 10, Türkçeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi.

Hammer, V. J. (1966). *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. Mehmed Ata, İstanbul: V. I.

İrepoğlu, G. (2000). "Bir İmparatorluğun Görkemi Osmanlı Mücevheri", *P Sanat Dergisi*, Sayı 17, İstanbul: Portakal Sanat Yayınları, s.100-112.

İrepoğlu, G. (2014). *Gül*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

MEGEP, (2006). *Kuyumculuk Teknolojisi: Mıhlama*, Ankara: MEB Yayınları.

Özdeniz, Ergin (1981). "Türk Cilt Sanatı", *Sanat Dünyamız*, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları, Sayı 21, s.13-21.

Tanırdı, Z. (2004a). "Kitap ve Cildi", *Osmanlı Uygarlığı 2*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tanırdı, Zeren (2004b), "Osmanlı Kitaplarının Görkemli Giysileri", *P Sanat Dergisi*, Sayı 35, İstanbul: Portakal Sanat Yayınları, s.74-85.

Walther, I. F. Ve Wolf, N. (2014), *Codices Illustres*, Köln: Taschen.

Yaman, B. (2008). *Osmanlı Saray Sanatkârları*, İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Görsel Kaynaklar

Görsel 3-4-9-10-11. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi.

Teknik çözümlemede yardımcı olan gümüş ustası Safa BAYKAL'a teşekkür ederim.